

TERMÉS

A XLIV. Országos Honismereti Akadémia előadásai

Gellért püspök, a tudós és egyházszerző főpap

A velencei származású Gellért előbb volt tudós és csak utána egyházszerző, de célszerű e rövid áttekintésben a két tevékenységi kört fordított sorrendben tárgyalni.

Szent Gellért Nagy Legendájában viszonylag terjedelmes leírás található a csanádi egyházmegye alapításáról.¹ Annak ellenére, hogy Gellért legendái késői forrásnak számítanak és egymástól való függésük erősen vitatott,² érdemes fölledéni az eseményt a legenda szavaival, mert lehetséges, hogy a szerző itt igen korai forrásra támaszkodott.

Szent István maga elé hivatja Szent Gellértet: „*Háborgatlak téged, Isten embere, alkalmatlan időben. Most ugyanis az az akaratom, hogy a tizenkét püspökséget, amelyek felállítását elterveztem, püspökökkel betöltsen. [...] Vedd a püspökséget, mely – ahogy ítélem – téged illet.*” A szent király „*más egyházakból és monostorokból*” a megkezdendő munkára „*papokat és szerzeteseket*” rendel Gellért mellé, s gondoskodik a szükséges anyagiakról: „*En pedig meghagyom ispánjaimnak, hogy a néptől a maga idejében tizedet szedjenek gabonából.*” A tíz egyházat „*Csanád ispán szekérre ültette, és a csanádi egyházmegyébe vitette őket.*” Oroszlámos volt az első állomás, majd Marosvár, ahonnan a görög szerzetesek a Szent György tiszteletét hirdető oroszlámosi monostorba kerültek, Gellért és társai pedig elfoglalták a helyüket, amíg el nem készült számukra a nekik szánt monostor. Más egyházmegye alapításáról szóló, hasonlóan terjedelmes leírással a legendákban nem találkozunk. Az alapítások tizenkettes száma és egyidejűsége a dramatizálás következménye, a többi elem viszont hitelesnek tekinthető.

A szervezés folyamata

Szent István 1077 táján íródott *Nagy Legendája* első királyunk egyházszerző tevékenységéről a következő, szűkre szabott összegzést tartalmazza: „*A legkeresztényibb fejedelem tartományait tíz püspökségre osztotta, az esztergomi egyházat a római apostoli szék jóváhagyásával és egyetértésével a többiek fejévé és felügyelőjévé tette. [...] Mindenfelé megvetik a szent egyházak alapjait, emelik a kanonokok klastromait, virágzásnak indulnak a szerzetesi regulában élő közösségek.*”³ A rövid megállapítás alig tükrözi négy évtized kemény munkáját. A bekövetkezett változást valamivel jobban lehet érzékelni Szent István uralkodása kezdetének és végpontjának fölledésével. A fia-

Szent Gellért püspök

¹ Érszegi Géza (szerk.): Árpád-kori legendák és intelmek. Bp., 1983. 80–86.

² Mezey László: Deákság és Európa. Bp., 1979. 115–122.; Horváth János (ifj.): A Gellért-legendák forrásértéke. MTA I. O. Közl. 13 (1958) 21–82.; Csóka J. Lajos: Szent Gellért kisebb és nagyobb legendájának keletkezéstörténete; Horváth János: A Gellért-legendák keletkezése és kora. Mindkettő: Horváth János és Székely György (szerk.): Középkori kútfőink kritikus kérdései. Bp., 1974. 137–146, 147–163.

³ Érszegi i. m. 26–27.

tal fejedelem 997-ben kénytelen volt hadba szállni a változások, térítések ellen lázadókkal (Koppány és társai) Veszprém és Várpalota (vagy Tapolca?) között. Amikor 1038-ban „*elérkezett az az áldott nap, melyet halála csakhamar még áldottabbá tett*”, a legendák szerint a haldokló királyt keresztény országnak keresztény alattvalói vették körül,⁴ és ebben nincsen semmi túlzás. Az ország megkapta azt az egyházszerkezetet, amely lehetővé tette a hit meggyökerezésén túl annak megerősödését és a *Biblia*-beli mustármag fává növekedését.

Szent István, amint a csanádi egyházmegye alapítástörténetéből kitűnik, a mindennapi gondokkal (tized stb.) törődött. Másutt arról olvashatunk, miként halmozta el kincsekkel az egyházakat. Ezért érdemes rákérdezni, vajon a király és munkatársai az egyhájszervezésnél csak az intézményt látták a maga anyagi vonatkozásaiban, vagy azon túl a lényegre is figyelni tudtak? A válaszkérés a négy évtizedes munka eredményeinek tükrében még fontosabbnak tűnik. De miként történt mindez?

A térítők, egyhájszervezők kiléte körül elég sok homály van. Egyeseknek még a nevét sem tartotta fenn az emlékezet, mások viszont a források tanúsága szerint több névvel is rendelkeznek. A koronahozó Asztrik, szerzetesi nevén talán Anasztáz, Szent Adalbert társa volt Rómában, mellőle került a meseritzi monostor élére, majd innen hazánkba. Az ő személye biztosította az egyetemes egyházzal folyamatosan fönntartott kapcsolatot. Útjai: Róma – 1000 őszén; Dijon – 1001 előtt; Frankfurt – 1007; Bamberg – 1012. Esztergom első érseke az ismeretlen származású Domokos volt. Adalbert másik munkatársa, Radla, szerzetesi nevén Sebestyén, a szentmártoni monostor (Pannonhalma) első apátja, rövid idő múlva Domokos utóda lett az esztergomi székhelyen. Ehhez a szerzetesi körhöz tartozik a szász Querfurti Brúnó–Bonifác is.⁵ Gizella kíséretében bajor papok érkeztek, francia földről pedig a későbbi pécsi püspök, Bonipert.⁶ Szent Gellért, aki a trónörökösnek inkább lelkivezetője, mintsem betűvető mestere,⁷ Velencéből származott. A munkatársakat nem egy ország (amint azt régebben föltételezték), hanem az egész keresztény Nyugat küldte a hazai aratásba, ahol a sok aratnivalóra kevés, de annál kiválóbb arató jutott.

Ez természetes jelenség, mert a missziós papság sehol nem volt nagy létszámú, így hazánkban sem. Az idézett Gellért-legenda is gondosan ügyel annak hangsúlyozására, ami a kezdeti időkre sajátos módon jellemző: klerikusok (világi papok) és monachusok (szerzetesek) együttesen munkálkodtak. A püspök szinte „*apát módjára*” állt a székesegyháza körül élő, világi papokból és szerzetesekből összetevődő közösség élén. Erről tudósít Arnoldus esete is. A regensburgi Szent Emmerám-monostor szerzetese 1028-ban számtalan veszély közepette lehajózott a Dunán egészen Esztergomig, és ott néhány hétig Asztrik-Anasztáz érsek vendégszeretétét élvezte.⁸ A forrás kifejezetten említi, hogy az érseket klerikusai és monachusai vették körül. Ez a „*dómkolostor*” szervezet német mintára vezethető vissza.⁹ Az ezredfordulóra a német egyházakban két, különálló testületre vált szét, hazánkban azonban tovább létezett. Maga az eset, Arnoldus látogatása a térítőket küldő és az újonnan alapított magyar egyházak kapcsolattartásán túl arról is tanúskodik, hogy az István szervezte Hungária teljes joggal a keresztény Európa részének tekinthette magát.

A klerikusok és monachusok munkájának eredményességét az előző évtizedekben megteremtődött feltételek tették lehetővé. A hatalom központosítása már Taksony fejedelemsége (955–972) alatt elkezdődött és Géza idejében (972–997) tovább folytatódott. Ellenállás Szent István uralkodása alatt, sőt, utána is jelentkezett, ám a térítések lassú, de biztos munkája szilárd alapokat rakott le a kiépítendő egyhájszervezet számára. A birtokközéppontokban keresztelő egyházak (*ecclesia baptismalis*) létesültek. Géza nagyfejedelem egyet esztergomi udvarában építtetett Szent István vértanú tiszteletére, egy másikat meg a fehérvári szálláshelyen. Nem kizárt, hogy ez utóbbinak kezdettől fogva Szent Péter volt a patrónusa. Ilyen lehetett Győrben a Szent Ábrahám-egyház is. Veszprémben a püspökséget megelőzően szintén állt keresztelő egyház.¹⁰

A föltehetőleg 1000 karácsonyan Esztergomban történt koronázás szükségszerű következménye volt a magyar egyhájszervezet felállítása, amelynek jogi „alapkövetétele” utólag, 1001 húsvétján Ravennában történt. Asztrik, aki a koronázást követően hamarosan visszatért Itáliába, minden biznnyal írásba foglaltan vitte magával a magyar hierarchia felállítását célzó kérést. A pápa, II. Szilvesz-

⁴ *Érszegi* i. m. 21, 33, 48–49.

⁵ *Györfly György*: István király élete és műve. Bp., 1983. 177–190.

⁶ *Mezey* i. m. (1979) 105–107.

⁷ *Mezey László*: Gellért-problémák. Vigilia, 54 (1980) 590–598.

⁸ *Mezey* i. m. (1979) 93.

⁹ *Mezey* i. m. (1979) 74–78.

¹⁰ *Györfly* i. m. 349.

ter és a császár, III. Ottó húsvét ünnepén Ravennában tartózkodtak. Asztrik itt terjesztette a pápa elé királya kérését, hogy (Hartvik szavaival élve) „a Pannónia tájain kivirult zsenge kereszténységnek bő áldását elküldje, az esztergomi egyházat aláírásának tekintélyével főegyházzá szentelje, és a többi püspökségeket is áldásával erősítse.”¹¹ Így lett Esztergom a király akaratából és a pápa áldásával érsekség, a magyar egyház feje és tanítója. Ezt a veszprémi egyházmegye fölállítását követte, majd nem sokkal ezután a kalocsai püspökség megszervezése. Kalocsa főpapja Asztrik–Anasztáz lett, aki Radla–Sebestyén hároméves vaksága alatt Esztergomban működött.¹² Ennek felgyógyulása után az érseki címet megőrizve tért vissza Kalocsa székébe. Ez a legvalószínűbb magyarázata annak, hogy a szokásokkal ellentétben miért volt a magyar egyházban kezdetől fogva két érsekség. Radla halála után Asztrik ismét Esztergomba került. Az egri püspökség az első évtizedben került felállításra a győrihez hasonlóan. Ez utóbbi 1009-ben már állt, mert a pécsi püspökség alapítólevelét Azo pápai legátus jelenlétében itt állították ki. Az erdélyi püspökség létrehozására is ekkortájt került sor. Az első évtized végére hét egyházmegye tagolta az ország lakott vidékeit, s ez két évtized múltán még másik hárommal egészült ki. A bihari dukátus központjában szervezték meg a bihari (majd később, Szent László akaratából váradi) egyházmegyét. Ehhez csatlakozott a már említett csanádi (1030), majd végül a váci püspökség.¹³

Ami az egyházmegyék patrónusait illeti, Szent István Esztergomban a vértanú Szent Adalbert (+997) tiszteletére építtetett székesegyházat. Érdekes, hogy a két apostolfeljedelem szomszédos egyházmegyékre örködött, a pécsire Szent Péter, a kalocsaira Szent Pál. Azon a három vidéken, ahol Szent Istvánnak határozottan, mi több, fegyverrel kellett fellépnie a vele szembeszegülők ellen, az égi harcosok látták el a patrónusi feladatokat. Veszprém és Erdély fölött Szent Mihály villogtatta égi kardját, a Maros mentén pedig Szent György hadakozott a sötétség erőivel. A patrónusok megválasztását nem lehet minden esetben egyértelműen megokolni, de biztos, hogy ez a föltevés is kellően megalapozott.

Az egyházszervezetet a benedeki regula alatt élő szerzetesek monostorai egészítették ki: Szent Márton-monostor (ma Pannonhalma), Zobor, Zalavár, Pécsvárad, Bakonybél, Veszprém stb. Fehérvárott került felépítésre a „Boldogasszony monostora”, Szent István temetkezési bazilikája, ahol a királyi trónszék, a *regni sedes principalis* állt. Ez különleges közjogi és egyházi rangjával, majd az alapító sírjával a magyar egyházak sorában kiemelkedő szerephez jutott.

„Krisztus boldog közössége”

A Szent István alapította egyházi intézmények vizsgálatakor igen fontosak a külföldi (például felső-szászországi, észak-italiai) párhuzamok, de ennél is fontosabb Szent István és munkatársainak egyházképe. Itt is párhuzamok vizsgálatára lenne utalva az utókor, ha nem maradt volna fenn Szent Gellért műve: a *Deliberatio supra hymnum trium puerorum*.¹⁴ Csanád püspöke a Dániel próféta könyvében szereplő három ifjú énekének a liturgikus gyakorlatban minden nap elénekelt *canticum* változatát, annak néhány versét meglehetősen kötetlen módon magyarázza. Ez az írás annak ellenére, hogy nem rendszerező teológiai traktátus, kiválóan tükrözi Gellértnek az egyházzal vallott nézetét, és következésképpen azt, amit ő kortársainak tovább adott.

Gellértről is el lehet mondani mindazt, amit a karoling kor íróiról jogosan állíthatunk: szorosan függ a latin egyházatyáktól. Ismeri és idézi Ambrus, Ágoston, Jeromos, Pszeudo-Jeromos, Izidor, Béda, Johannes Scotus, Hrabanus Maurus műveit. (Pszeudo-Dionüsziosz és Maximus Confessor idézése sajátos problémát vet föl. Tudott-e Gellért görögül, vagy csak közvetítők révén ismerte ezek műveit? A *Deliberatio* további elemzése fogja majd eldönteni, az ellentétes állásfoglalások közül melyik fogadha-

A székesfehérvári Püspök-kút részlete
Gellért püspökkel és Imre herceggel

¹¹ *Érszegi* i. m. 39.

¹² *Györffy* i. m. 76–80.

¹³ *Török József–Legeza László: A magyar egyház évezrede. Bp., 2000. 28–29.*

¹⁴ *Silagi, Gabriel* (ed.): *Gerardi Moresenae aecliesiae seu Csanadiensis episcopi: Deliberatio supra Hymnum trium puerorum, CCCMLXIX.* Turnholt, 1978.

tó el igaznak.) Igen fontos, hogy az egyházzal inkább képeken, mint fogalmakban beszél. Ezek a képek rendkívül sokfélék, változatosak. Nem az intézmény felől közelíti meg az egyházat, hanem az üdvörténet isteni rendelését kutatva fedezi föl a róla szóló igazságokat. Túlzásnak tűnhet Gellért esetében fölfedezésről beszélni, hiszen függ az előző korok teológiai irodalmától. Mégis jogos ennek a kifejezésnek a használata, mert Gellért nem kompilátor, hanem igazi szerző, aki mondandóját teljes egészében magáénak tudhatja.

Nem hiába kezdi az egyházzal szóló és sokszor visszatérő elmélkedését Tychonius hét misztikus szabálya közül az elsővel, amely szerint a Fő és a Test, Krisztus és az egyház szorosan egybekapcsolódnak. (Tychonius Bédá segítségével idézi.) Ha Krisztusról szól, rendszerint az egyházat is megemlíti.

Az ószövetségi képek közül Gedeon gyapja (a VII. könyvben), Noé bárkája (ugyanitt) és a Jeremiás próféciájában szereplő nap és hold (V. könyv) került legrészletesebben kidolgozásra. „*A Noé készíttette bárka a Krisztus által megváltott egyház, amelyben ott van a holló és a galamb, vagyis a gonoszok és az igazak.*” (VII. 28–31.) Gedeon száraz gyapja Gellért értelmezésében a zsinagóga. A gyapjú azért száraz, mert elvesztette a kegyelem harmatját. A *Szentírás* igazi, rejtett értelme a Messiás eljövetele, a zsinagóga ezt veszítette el. Az egyház szérűje harmattal, kegyelemmel, fentről kapott ajándékokkal gazdag (VII. 675–710.), mert Krisztust adja nemzeteknek. „*Fölemelkedett a nap, és fölment Krisztus a keresztre, s felszállt az egyház az égre.*” (V. 33–35.) Az egyház Krisztus sebeiből született, innen származnak szárnyai, a kegyelem ajándékai, ezek emelik a magasba (VII.115–117.). A képek használatában nem szabad szigorú következetességet keresni, mert Noé bárkája esetében a hívők a galamb, majd később a galamb már az egész egyház jelképe.

Ibrányi Ferenc Szent Gellért teológiáját tanulmányozva¹⁵ az egyház Gellért által említett tulajdonságait a *Hitvallás* négyes felosztása szerint csoportosította. Az egyház egysége, szentsége, egyetemessége és apostolisága mind megtalálható, de a könyv különböző helyein. Gellértet nem kötötte valami előre tervezett gondolatmenet. A jó Pásztorról szóló példabeszéd éppúgy alkalmas arra, hogy az egyház egységét bizonyítsa, mint az, hogy a tüzes kemencében a három ifjú szinte egy ajakkal énekelte Isten dicsőretét (VIII.1180–1181. és I. 367–369.).

Az egyház egységét garantálja az is, hogy az igazi hit egyedüli letéteményese. „*Minden embert, aki az egyházba jön, megvilágosít Krisztus, a legigazabb fényesség. Senki nem tud fényeskedni, csak akkor, ha az egyházhoz jön. Az egyházban lakik és uralkodik a világosság hordozója, aki a hívőket a világosság továbbadójává teszi, hogy fényeskedjenek a ködösen sötétlő világban.*” (VI. 368–373.) Az egyházat Krisztus tette szentté, széppé; a mennyei Jegyes érkezésére öltözik díszbe (VIII. 1618–1619.); ezt ragyogja szét a világban (VI. 474–475.). Az egyház egyetemességére Gellért kétszer alkalmazza a *catholica* jelzőt. Feladata, hogy mindenkit elvezessen az igaz Isten imádsására. Az egyház apostolisága a kezdeteken túl az időben folytatódik, és a kegyelem harmata bőséges termést hoz. „*Napfény nélkül a világ vakúságra lenne kárhoztatva. Ha az apostolok tanítása nem ragyogná be a világot, akkor az a tudatlanság okozta vakúságban megmaradna. Mi más egyebet tesz az egyház, amikor Krisztust hirdet, mint hogy megvilágosítja az egész világmindenséget? Tehát bárhol hirdetik Krisztust, a kétkedés elmenekül és fölragyog a világosság. Ahol nem hirdetik Krisztust, ott a sötétség egyre sűrűbbé válik.*” (V. 200–206.) Az állandó változásnak kitett világban az egyház változatlan, mert Krisztus a hit, remény és szeretet elemeivel ilyenek alapozta (vö. VIII. 1578–1584.).

A változatlanság nem terméketlenség, mert az egyház új nemzedékek szülője, vagyis Krisztushoz vezet el az egymást követő nemzedékeket. A próféta mellett Gellért megőrzi higgadságát, tudja, hogy az egyház bárkájában a galamb mellett ott a holló is. Az Úr testvérei is kemény beszédnek tartották Krisztus szavait. Ma is sok testvére van, aki megtagadja és nem akar vele menni. A hitvallást sokan elfogadják, de kevesen hoznak gyümölcsöt. Ez a „helyzetfölmérés” Gellértet nem teszi borúlátóvá. Hogyan is lenne az, amikor a himnusz azt mondja: „*Nap és hold, áldjátok az Urat!*” Nemcsak egyedül a Nap, Krisztus, hanem vele együtt a Hold, az egyház is áldja az Urat, s így, az istendicsőretben egyesül Krisztussal (V. 148–150.).

Ez a néhány gondolat segít abban, hogy Gellért egyházképének gazdagságát, biblikus és patrisztikus tartalmát felmérjük, és ennek a vízióknak fontosságot tulajdonítsunk. Szent István ítélete szerint Gellértet megillette a csanádi püspökség, a részegyházak egyike. Szent Gellért ítélete szerint Istvánt megillette az egyetemes egyház igaz ismerete. S ezt az ismeretet megosztotta vele, mert a *beata societas Christi*, az egyház így épül, s fényeskedik, nem a saját, hanem Krisztus fényével.

¹⁵ Ibrányi Ferenc: Szent Gellért teológiája. In: *Serédi Jusztinián* (szerk.): Szent István emlékkönyv. Bp., 1938. 493–556.

Gellért nem egyszerű kompilátor volt, hanem tudós szerző, aki a Maros-parti székhelyén tovább gondolta, tollba mondta, vagy saját maga leírta, szöszékről hirdette a keresztény szellemi örökség legjavát.

Szent Gellért a nevezett művében a *Három ifjú énekének* első sorait magyarázva, lépten-nyomon a *Bibliát* idézi. Ezért érdemes némi statisztikát készíteni Gabriel Silagi kritikai kiadásának segítségével.¹⁶ A *Deliberatio* szövege 885 bibliai idézetet tartalmaz. Az egyik fele (439) az *Ószövetségi Szentírásból* származik, másik fele (446) az *Újszövetségiből*. A két számadat összevetéséből azonnal szembetűnik a két szentírási rész azonos súlya jelen esetben, ugyanis az újszövetségi könyvekből vett idézetek nagyobb arányú jelenléte lényegesen gyakoribb a középkori szerzők esetében is, nem szólva az újkori vagy jelenkori teológusok műveiről. Szent Gellért művében a zsolttárok fordulnak elő leggyakrabban, összesen 134-szer. A többi bölcsességi könyvek (*Énekek éneke*, *Példabeszédek könyve*, *Prédikátor könyve*, *Bölcsesség könyve*, *Sirák fia könyve*) mindössze 60 idézetet adnak; a bölcsességi irodalom tehát összesen 194 szövegrészlettel jelentkezik. A próféták könyveiből együttesen 164 alkalommal idéz Szent Gellért; természetesen Dániel próféta jár az élen 69 idézettel, ami jogos, hiszen az ő könyvéből származó éneket magyarázza Marosvár püspöke „végtelenül hosszú allegorikus értelmezésekkel”. Az *Ószövetségi Szentírás* első része, *Mózes öt könyvétől* a történelmi könyveken át *Jób könyvéig*, lényegesen kevesebbszer szolgálják Gellért kifejezendő gondolatait, mindössze 81 idézet található belőlük.

Az *Újszövetségi Szentírás* szövegeinek használatát illetően az evangéliumok és a páli levelek alkotnak két nagy együttest, 183, illetve 174 idézettel. A részletekbe menő elemzés nélkül is azonnal szembetűnik, hogy Szent János a tőle vett 91 idézettel lényegesen megelőzi a másik három evangélistát, vagyis a szinoptikusokat, és a katolikus levelek szerzői között is 26-szor idézi őt Gellért; tehát Szent Pál után ő a második legidézettebb szent szerző, hiszen 117 alkalommal jelenik meg szavaival. A témát megvilágítandó, álljon itt még néhány adat. Az *Apostolok cselekedeteiből* hússzor, a többi katolikus levélből tizenkétszer, a *Jelenések könyvéből* harmincegyszer idéz Gellért.

Ezek után egyértelmű, hogy a zsolttárok részletei, Szent János és Szent Pál szövegei jönnek leggyakrabban a püspök szerző tollára. A sorrend tehát műfajonként a következő: bölcsességi irodalom, evangéliumok, páli levelek. Ez függ egyrészt a tárgyalt témától, amelyet Gellért az idézetekkel meg akart világítani, valamint a liturgiától. Ami az idézetek hosszúságát, terjedelmét illeti, önkéntelenül is fölvetődik az újabb kérdés: Szent Gellért fejből, vagyis kívülről ismerte az egész *Szentírást*? Vagyis a *Vulgata* (esetleg más latin fordítás) szövegét *in extenso*?

Az idézetek 10 százaléka (kb. 80) eléggé terjedelmes, vagyis három-négy sornyi, vagy annál hosszabb. Ezek szöveggörnyezetét vizsgálva, úgy tűnik, hogy Gellért, ha belekezd az idézésbe, többet közöl a feltétlenül szükségesnél, mint ami a magyarázathoz nélkülözhetetlen. Ebből az a következtetés vonható le, hogy Szent Gellért valószínűleg nem ismerte kívülről az egész *Szentírást*, hanem szorgalmasan használta a maga példányát. Miután megtalálta a szükséges szakaszt, amire a magyarázathoz szüksége volt, örömeiben inkább többet másolt át a biztonság kedvéért. Ez sajátos szellemiség, a mindig több iránti vonzalom azt a szerzetesi sajátságát mutatja, amely alaposan megrágra (*rumino-are*) a szent szöveget. Ez nem utólagos belemagyarázás, hanem a középkori szerzetesek gyakorlatára általuk alkalmazott szép kifejezés, amelyre Dom Leclercq tanulmányai¹⁷ hívták fel a középkorkutatás figyelmét. A zsolttárok imádkozása-mormolása pedig a méhek zöngéséhez hasonlatos – mondták a középkori szerzetesek.

Szent Gellért módszerének föllevenítése, s főként a bibliai szövegek ilyenén másolása kapcsolatban áll azzal a ténnyel, hogy Szent Jeromos fordítása, a *Vulgata* (és más fordítás) jelen volt a magyar kereszténység kezdetétől, és Gellért műve ennek a szövegnek őri sok-sok részletét.¹⁸

Gellért biblikus idézetei együttesen fölvetik azt a nehézséget, amelyre nem könnyű hiteles választ adni. Ezek milyen mértékben tükröznek egy valóságos, biblikus és teológiai kultúrát, ami az olvasmányok fölötti személyes elmélkedésből származik? A válaszadásnál azért szükséges kellő körültekintéssel eljárni, mert a világi papok, vagyis a klerikusok éppen úgy, mint a szerzetesek rendelkezettek a maguk *Szentírásával*, a szó legszorosabb értelmében birtokolván azt egy vagy inkább több kódexben és intellektuálisan. Ugyanakkor a szerzők, ha emlékezetük őket cserbenhagyta, vagy nem volt kéznél a *Biblia*, más művekből is vehettek át bibliai idézeteket. Ez utóbbi olyankor is előfordulhatott, ha nem volt

¹⁶ Silagi i. m. 188–200.

¹⁷ Leclercq, Jean: *L'amour des lettres et le desir de Dieu*. Paris, 1957.

¹⁸ A Szent Gellért által ismert, latin nyelvű bibliaszövegek kérdéskörének részletes tárgyalásával máig adós a kutatás. Ivánka Endre, Bodor András, Redl Károly, Germain Morin, Jean Leclercq tanulmányai számos, figyelembe veendő szempontot, eredményt tartalmaznak. Ehhez járul például a CCSL több kötete, nevezetesen *Cahill, Michael*: *Expositio Evangelii secundum Marcum*. Turnholt, 1997.

elég idejük a kérdéses hely megkeresésére, ám valamely kódexben éppen a szemük előtt volt a szükséges szöveg. Gellért mindenre kiterjedő figyelméről pedig következzék egy példa: „Az egyházi szolgálatra nagy gondot fordított. Így nyári időben az Úr házába jéggel telt edényeket rakatott, s ezekben az Úr vérenek átváltoztatásához palackokat őriztek a legjobb borral, amit csak találni lehetett. Mert azt mondta: Amit hittel fogadunk belül, érezzük azt kellemesnek kívül.”¹⁹

Ezek után mindenki megválaszolhatja maga is a kérdést: tudós is volt Gellért, az egyházszervező szerzetes? A válasz egyértelműen: igen.

Török József

A kétarcú Dél-Alföld a török korban

Idén a Magyarországot leverő I. Szulejmán szultánra emlékezünk, aki 450 évvel ezelőtt hunyt el Szi-getvár alatt. Az ő 1566. évi hadjárata szilárdította meg az ország közepébe ékelődött háromszög alakú országrészt, a várakkal biztosan védett, igazgatási központokkal és hivatalokkal megrakott török hódoltságot, az Oszmán Birodalom részét, a balkáni országok honfitársát. A nem magyarországi történészek gyakran úgy is tekintenek rá, mint a Balkán-félsziget folytatására, valamiféle nyúlványára, és nem látnak érdemi különbséget a szerbiai vagy a boszniai és a magyarországi török berendezkedés között. Ezért előljáróban néhány alapvető eltérést foglalok össze röviden, utána a hódoltságon belüli külön-bőségeket részletesebben, köztük az Alföld két-, de inkább sokarcúságát.

A XV. század végére a Balkánon elültek a háborúk, a félsziget hátországgá csendesedett. Európa és az Oszmán Birodalom vetélkedésének szárazföldi frontja Magyarországra került át, és csaknem két évszázadra itt állapodott meg. Márpedig öreg hiba a frontot és a hátországot összemosni, hiszen mint a történelemben mindig, most is más volt a feladatuk. A balkáni alattvalókat tipikus hátországi tennivalók terheltek: utakat, hidakat, kikötőket építettek, védtek és tartottak karban, hús- és gabonaneműeket termeltek a nagyvárosoknak és a katonaságnak, töltötték meg velük az észak felé vonuló seregeket ellátó élelmiszerraktárakat, védtek a hágókat és a folyami átkelőket, fegyvereket gyártottak stb. Magyarországon nem útkaparókra volt szükség, hanem harcoló katonákra, továbbá katonákra, végül újra katonákra. All ez mind a magyar, mind a török oldalra – a katonanép volt a korszak főszereplője.

De miért is volt főszereplő? Hiszen ha összeszámoljuk a háborús éveket, azt az eredményt kapjuk, hogy az 1521 (Nándorfehérvár esete, a déli védelmi vonal összeomlása) és 1699 (a felszabadító hábo-rúkat lezáró karlócai béke) közötti 178 évnek csak bő egyharmada telt háborúban, amikor Magyaror-szágon tízezres seregek jártak-keltek, csatáztak, és ostromoltak várakat. Az idő kétharmada elvben bé-kében telt. Csakhogy Magyarországon soha nem létezett sem béke, sem nyugalom, nem múlt el hónap portya, rajtaütés, falvak felgyújtása, kereskedők kifosztása, emberek elrablása nélkül. Ez a fajta napi csatározás folyamatos volt – az állandó háborús állapot a másik főszereplő –, csak a magyar és a török katonaság nem csatasíkon és várak falain verekedett, hanem az ellenfél országrészében (magyarok a hódoltságban, törökök a Királyságban és Erdélyben) portyázott, hogy ott erőszakkal terjessze a maga befolyását. A befolyás mindenekelőtt adóztató hatalmat jelentett. A sok hadi kiadás miatt mind a királyi magyar, mind a budai török kincstár erősen deficités volt, hiányát az ellenfél alattvalóinak adóztatásával és kirablásával is enyhíteni igyekezett. Ezt a feladatot sem lehetett szelíd lelkű apácákra és der-visekre bízni, ez is katonákat kívánt, így lettek ők háborúkban és békeévtizedekben egyaránt főszerep-lők.

Legalább ilyen fontos eltérés a Balkántól az, hogy Magyarországnak nem egész területe esett áldo-zatul a hódításnak. A hódoltságtól nyugatra és északra megmaradt az összezsugorodott Magyar Király-ság, keleten pedig új állam született, az Erdélyi Fejedelemség. Az ország darabokra szakadása óriási ká-rokat okozott, de ha már így esett, annyi haszonnal azért járt, hogy a két magyar állam és intézményeik hatni tudtak arra, ahogy a törökök a hódoltságban berendezkedtek: meg tudták akadályozni a török in-tézmények, jogrendszer stb. egyeduralmát. A szultánok hódoltsági alattvalói – a török rendelkezéseket természetesen betartva – továbbra is magyar országos törvényekhez és helyi, megyei és városi előírá-sokhoz igazodtak, jogosnak ismerték el a királyságba menekült magyar birtokosaik igényeit és adót fi-zettek nekik is, ragaszkodtak vallásukhoz és kultúrájukhoz.

A hódoltsági nép kötődéseinek Debrecen a legjobb példája; igaz, nem dél-alföldi város, de levéltára gazdag anyagot kínál mindennemű vizsgálatra. A három országrész találkozásában feküdt. Végig a

¹⁹ Érszegi i. m. 69.